

CAHİLİYE ŞİİRİNDE DEVE*

Çeviren: Dr. Mahmut Kafes** □

Cahiliye dönemi şairlerince deveye verilen önem başka hiçbir hayvana verilmemiştir. Gerek doğrudan doğruya, gerekse diğer hayvanlarla karşılaştırılmak suretiyle tasvirinin yapılmadığı hemen hemen hiçbir kaside yok gibidir. Devenin bu denli önem kazanması şüphesiz o dönemin hayat tarzından kaynaklanmaktaydı. Verimsiz ve çorak bir arazi yapısına sahip bulunan Arap Yarımadasının uçsuz bucaksız çöllerinde Araplar onu, bir ulaşım vasıtası olarak kullandıkları gibi et, süt ve yününden de istifade etmekte idiler. Bu nedenle bir Arabın deveyi, sahip olduğu varlıkların en kıymetlisi olarak görüp gözünden hiç ayırmaması ve ondan asla vaz geçmemesi hiç de yadırganmamalıdır. Öte yandan devenin sebep olduğu nice ihtilaflar zuhur etmiş, ona sahip olabilmek için de adına nice savaşlar yapılmıştır.

Cahiliye Arapları nezdinde değerli bir yeri olması nedeniyle deve, o dönem şairlerinin zaman zaman tasvir kaynağı, zaman zaman da kendileri için övünç vesilesi olmuştur. Ebû Duâd el-lyâdi'nin şu şilri belki de buna en güzel örnektir (1).

عون مع القذى عليها المدام	ابلي الابل لا يحوزها الر
نى ولا السنم سنسام	سنت فاستحش أكرعها لا النى
مشرفات : بين الاكام اكام	فاذا أقبلت تقول : اكام
من سماهيج فوقها أطام	و اذا أعرضت تقول : قصور
قلت : نخل قد حان منها صرام	و اذا ما فجئتها بطن غيث

* 'Abdu'l-Ganî Zeytûnî, "en-Nâkatu fî's-Şi'rî'l-Câhill", el-Mecelletü'l-Arabîyye, Sayı: 132 (Muharrem 1409/ Ağustos-Eylül 1988), s. 94-97'den çeviri.

** Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arap Dil ve Edebiyatı Anabilim Dalı Öğretim Görevlisi.

1. eş-Şi'r ve's-Şu'ara (İbn Kuteybe), Kahire, I, 239.

"Devem öyle bir devedir ki, bakıcılar ona hakim olamıyorlar, üzerinden de teri hiç soğumuyor. Semizleşmesinden dolayı ayak bilekleri inceldi, ne semizliği semizliğe, ne de hörgücü hörgüce benzedi. Sana doğru yaklaştığında sanki onu, tepelikler arasında sivrilmiş yüksek bir tepe, uzaklaşıp gittiğinde de Semâhic adasında surlarla çevrili saraylar zannedersin. Bir vadinin ortasında onunla ansızın karşılaştığında ise devşirme zamanı gelmiş salkım salkım hurma yüklü ağaçlar sanırsın"

Burada şairin devesiyle övünerek bize onu tasvir ediş şekline şahit ol-
maktayız. Eşine ender rastlanan bir varlık olarak gördüğü devesini bazen çöl-
lerdeki yüksek tepelikler olarak hayal etmekte, bazen cüssesinin iriliğinden do-
layı yanmadan düzlüğüne kondurulmuş görkemli bir saray gibi görmekte,
bazen de meyvelerinin ağırlığı sebebiyle dalları sarkmış hurma ağaçlarına ben-
zemektedir.

Kurtuluş Gemisi

Arabın gönlünde hüznün ve keder arttığı zaman kendisini etkileyen or-
tamdan çok daha uzaklara kaçmak ister. İşte böyle durumlarda onun sığınağı
ve kurtuluşunu sağlayacak tek şey devesidir. Kendisine teselli ve tahammül
gücü vereceği umuduyla hemen devesine atlar ve derin çöllere açılır. Şairler
deve ile yapılan bu kaçış mükemmel şekilde dile getirmişlerdir. Bu durum şa-
irin, sevgilisi ile ilgili hatıraların kendisinde uyandırdığı derin hasret nedeniyle
bir an önce oradan ayrılabilmek için devesine atlayarak çölün ıssızlığına dalıp
gitmesinde açık bir şekilde görülmektedir. Sevgilisinin konaklayıp göç ettikten
sonra harabe haline gelmiş yerleri tasvir eden şiirleri okuduğumuz zaman çoğu
kere girişte (Bunu bırak!), (Gördüklerini unut) ve benzeri tabirlerin yer aldığını,
görmekteyiz. Mesela Nâbiğa ez-Zübyânî (604 M.), bu harabe yerlerin tasvirini
yaptıktan sonra oraların kendisinde bıraktığı izleri muallakasında şöyle dile ge-
tirmektedir (2).

وانم القتود على غيرانة أجد

فعد عما ترى إذ لا ارتجاع له

2. Şerhu'l-Mufaddallyât (İbn el-Enbârî), Beyrut, s. 63.

"(Daha önce bulunduğun yeri ve orada yaşadıklarını) unut. Çünkü oraya dönüşün mümkün değil. İçinde bulunduğun sıkıntıdan kurtulmak ve teselli bulmak için devenin sırtına mahfesini koy ve oradan uzaklaş"

Deve insanı sadece gam ve kederlerinden uzaklaştırmakla kalmamış, zaman zaman aşkın esaretinden kurtuluş vesilesi de olmuştur. Hatta bu hal bazen, acaba deve Arabin gönlünde sevgiliye denk midir şeklinde bir soruya bile neden olmaktadır. Kimbilir belki de Mütemmim b. Nuveyra (30/650) şu beyitlerinde bunu kasetmekteydi (3).

صرمت زنيبة جبل من لا يقطع	جبل الخليل و للامانة تفجع
جنته حبالك يا زنيب فاني	قد استبد بوصل من هو أقطع
و لقد قطعت الوصل يوم خلاجه	و أخو الصريمة في الأمور المزمع
بمجة عنس كأن سراتها	فدن تطيف به النبيط مرفع
قربتها للرحل لما اعتادني	سفر أهم به و أمر مجمع

"Züneybe, kendisiyle dostluk bağını koparmak istemeyen birisiyle ilişkisini kestti. Halbuki biten dostluklardan sonra bile elem vardır. Ey Züneyb, sen ilişkini kes! Benimle ilişği kesmek isteyenle ben de ilişği kesebilirim. Ben zaten aramıza soğukluk girdiği günden itibaren irtibatı kesmeye karar vermiştim. Çünkü ayrılmaya karar veren elbet bunu yapacaktır. Artık çöller aşan ve sırtı yüksek bir saraya benzeyen güçlü devemi kesin karar verdiğim yolculuk için hazırladım."

Şair sevgilisi ile ilişkisini kestğinde, görkemli bir saray gibi hayal ettiği ve üzerine binip yabancı diyarları dolaştığı devesini, onun yerine koymaktadır. Sevgilinin yerini alan deve aynı zamanda bir kaçı ve mahrumiyeti de temsil etmekte idi.

Bazen günlerce süren yolculuklarda Arabin, deveden başka sığınacak bir şeyi olmazdı. Deve, yolculuğu esnasında onun gölgeliği, geceleri ise yaslanıp

3. Şerhu Divāni Züheyr b. Ebi Sülmā (es-Sa'leb), Kahire, s. 330.

uyuduğu yoldaşı idi. Meselâ Züheyr b. Ebi Sülmâ (06/627), devesi ile ıssız arazileri ve çölleri katederken uykusu geldiğinde ona tutunarak uyurdu; bu, onun zevk aldığı tek şeydi. Nitekim o, bu halî şöyle tasvir etmektedir (4).

الا المشيع ذو الفؤاد الهادى
وذراع ملقية الجران و سادى
فكصفقة بالكف كان رقادى

وتنوفة عمياء لا يجتاها
قفر هجعت بها و لست بنائم
و عرفت ان ليست بدار تنية

"Uçsuz bucaksız çölleri ancak cesur yürekli kişiler aşabilir. (Yolculuğumda devemin) yere uzattığı boynunu yastık yaparak çölde geceledim. Orasının sığınacak (emin) bir yer olmadığını bildiğim için uykum neredeyse bir el çırpacak kadar (hafif) di."

4 Züheyr'in uykusu bir el çırpacak kadar kısa sürerken el-Musakkıb b. el-Abdî (587 M.) devesine yaslanarak derin bir uykuya dalar; devesi de üzerindeki yüke ve ağırlığa aldırmaksızın sahibine uyararak uyumaya koyulur (5).

و بات عليها صفتي و قتودها
على الثففات و الجران هجودها

فبت و بات بالتنوفة نلقتي
و أغضت كما أغضيت عيني فعرست

"Ben ve devem üzerinde mahfesi ve yiyeceklerim (erzakım), olduğu halde çölde geceyi geçirdik. O da ben de gözlerimizi yumduk, ancak o, yere çökmüş ve boynunu bükmüş bir halde kısa bir uyku uyuyarak sabahı buldu".

Şikayet ve Serzeniş

İnsanla deve arasındaki bu beraberlik ve kaynaşma duygulara işlemiştir. Nasıl işlemesin? Zira deve, onun yolculukta yoldaşı, gece gündüz arkadaşı olmuştur. Özellikle Arabin hayatı ot ve otlak bulabilmek için sürekli göçle ya da emirler ve kabile reislerinin peşinde koşturmakla geçmekte idi. Hele şair ise onların önlerinde en güzel şiirlerini inşad etip hediye ve calzere nail olabilmek için (uğraşıp dururdu).

4. Divānu'l-Musakkıb'l-'Abdî (Ma'hadu'l-Mahtütatt'l-'Arablyye), s. 90.

5. Aynı Eser, s. 192.

Çoğu kere övdüğü kişinin yanında devesinin ıssız çöllerden geçerken maruz kaldığı sıkıntıyı, çektiği yorgunluğu, takatsizliği ve bitkinliği anlatmayı uygun bulurdu.

Devenin çektiği sıkıntı had safhaya ulaştınca sesini yükseltir, iniltisi artar, duyguları etkileyen ahlânı kalbîn derinliklerine kadar inerdi. Bu durumda sahibine karşı davranışı, bir şikayetçi edasıyla olurdu. İşte o zaman insanla deve arasında (birbirini anlama yolunda)ki engeller kalkar; deve hüznlerini ve kederlerini insana anlatır hale gelirdi. el-Musakkib el-Abdî bu mükemmel manzarayı bir insan edasıyla deveye söyletirdi. O şöyle der (6):

تجاسر بالنخاع و الوتين	غدت قوداء منشقا نساها
أ هذا دينه أبدا و ديني ؟	تقول اذا درأت لها وضيئي
أما يبقي على و ما يقيني ؟	أكل الدهر حل و ارتحال

"Uzun boyunlu (devem) semizleşip ayak bileklerinden et çekilince incik altındaki damarlar görünür oldu. Yürek damarları ve boyun siniri hızlı hızlı atmaya başladı. Ona yükü yüklediğimde "Benim kaderim hep böyle mi olacak diye serzenişte bulunur ve zaman (ömrüm) konup göçmekle mi geçecek, beni bir yerde sabit tutup koruyacak bir şey yok mu? der."

el-Aşâ (08/1629)'nın devesi karşılaştığı sıkıntı ve zorluğun etkisinden inlemekte ve sahibine şikayette bulunmaktadır. Maruz kaldığı ve uzun süre müb-telâ olduğu hummâ (sıtma) hastalığının verdiği elemenden dolayı iniltileri yükselen ve şikayetleri artan bir insan gibi o da hezeyanlar içindedir. Acısı arttıkça iniltileri ve şikayetleri de artmaktadır. el-Aşâ şöyle der (7):

6. DİVÂNÜ'L-AŞÂ, Kahire, 257.

7. DİVÂNÜ'L-MÜTELEMİMİS (ma'hadu'l-Mahtütati'l-'Arabliyye), s. 82.

فأل من أصلابها	أكللتها بعد المـسـراح
والجهد من أتعابها	فشكت الى كلالها
سبل من أوصابها	و كأنها محموم خيبر
و كان من أصحابها	لعبت به الحمى سنين

"Dinlenmiş haldeki devemi takatsız kalacak kadar yorunca bana maruz kaldığı sıkıntı ve yorgunluğu şikayet edercesine serzenişte bulundu. Sanki bu halıyla o, sürekli Hayber sıtmasına yakalanmış, fakat (arasıra) acıları dinmiş birisi gibiydi."

Yakarış

Böylece insanla deve arasında iletişim kurulmuş, biri diğersinin dilini anlar hale gelmiştir. Bundan sonra onlara düşen şey, birbirlerine yakarıшта bulunarak karşılıklı sıkıntılarını dile getirmektir. İşte Şalr Mütelemmis (569 M.) devesinin şikayetlerini ve eski otlaklara duyduğu özlemden ötürü çektiği iniltileri işitmekte; ancak kendisinde ona cevap verecek güç bulamamaktadır. Zira Emir Amr b. Hind (578 M.) onu memleketinden uzaklaştırmış ve geri dönmesini yasaklamıştır. Şüphesiz şalrın vatanına duyduğu özlem, devenin otlaklara duyduğu özleme denktir. el Mütelemmis şöyle der (8) :

بعد الهدوء و شاققتها النواقيس	هنت قلوصي و الليل مطرق
كأنها من هوى للرمل مسلوس	مقصولة ينظر التشريق راكبها
و دون الفك أمرات أما ليس	أني طربت و لم تلحي على طرب
بسلى عليك ألا تلك الدهاريس	حنت الى نخلة القصوى فقلت : لها

"Mehtaplı bir gecede devem, sessizliğin çan sesleriyle bozulduğu bir ortamda (memleketine) özlem duymakta, binicisi gözlerini tan yerine çevirmiş onu kamçulamakta; o da yumuşak kumları yarıp geçmektedir. Bu coşkunun sebebi nedir, perişanlık belirtileri üzerimizde iken ne diye sevinip duruyorsun." Deve uzaktaki humalıkları özledi. Ona, yazık sana bu (bizim için) bir felakettir dedim."

8. Divanu 'Abid b. el-Abras, Kahire, s. 80.

Devenin vatanına olan özlemi artmış, yurdundan uzak kalması onu şaşkına çevirmiş ve deli divâne etmiştir. Fakat aralarında uzun mesafeler ve uçsuz bucaksız çöller bulunan sevgili ve dostların birbirlerine kavuşmaları nasıl gerçekleşebilir? Deve uzaktaki hurma ağacını özlemektedir. Ancak ağacın bulunduğu yer şaire yasak edildiği için deveye de yasaktır.

Öte yandan devenin eski vatanına iştihak duymasını gerektiren başka durumlar da vardır. Mesela: Şairin oraya dönmesi yasak değildir; ancak o, kendisine gerçek bir sevgi ile bağlanmayan sevgilisinden kaçış yolculuğundadır. Nitekim 'Abîd b. el-Abrâs (554 M.) sevgilisinin diyarından uzak kalmaya yemin etmiş, kalbinde o yere duyduğu kin ve öfke nedeniyle devesi için de aynı şeyi düşünmüştür. Devenin ise onun bu düşüncesini anlaması mümkün değildir. Abîd şöyle der (9) :

و هنت قلوصي بعد و هن و هاجها مع الشوق يوما بالحجاز و مبيض
فقلت لها : لا تضجری ان منزلا نأتني به هند الى بغيض

"Devem yorulup coşkusu söndükten sonra, bir gün Hicaz'a gitmeye büyük bir istek duydu. Ona: "Kendini üzme, Hind'e olan öfkemiz bizi o diyardan uzaklaştırdı" dedim."

Şairin, memleketinden uzaklaşmasına bazen de geçim sıkıntısı sebep olmaktadır. Geçimini sağlamak için şair diyar diyar dolaşırken yol arkadaşı olarak ona devesi eşlik etmekte, yolculuk uzayıp mesafeler arttıkça da gönüllerde duyulan özlem ve iştihak daha da artmaktadır. Sanki deve şaire fısıltılı seslerle münâcatta bulunarak otladığı eski otlaklara karşı özlemini dile getirmektedir. Buna karşılık şairin özlemi daha baskın gelmekte ve yanıp tutuşmaktadır. Bu hali şair Dûser b. Zuheyl şöyle dile getirir (10):

و هنت قلوصي من عدان الى نجد ولم ينسها أوطانها قدم العهد
و أن الذي لاقبت في القلب مثله الى آل نجد من غليل و من وجد

9. el-'Asma'lyât, Kahire, s. 150.

10. Şerhu'l-Mufaddaliyat, s. 727.

"Devem, Necd'le Adân arasını özledi. (aradan) uzun zaman geçmesine rağmen eski yurdunu unutamadı. Ben de kalbimde duyduğum aynı hasretle Necd'ileri özledim."

Şair Subey' b. el-Hutaym, uzun yolculuk ve gezilerden sonra devesinin kible (Mekke) tarafına özlem duyarak sesini yükseltmesi üzerine onu cezalandırmıştı. Ancak ondaki bu elemi ve yanıp tutuşmayı görünce cezalandırmaya son vererek iniltilerine o da iştirak etmiştir. Şairin devesi ile duygusal bir yakınlığa girmesiyle ondan akan göz yaşları bizzat kendi göz yaşları haline gelmektedir.

قصب بأيدي الزامرين مجوف
وقفا الحنين تجرر و صرف
من بين حزرة و الثوير طفيف
ان الكريم لما ألم عروف

اما ترى ابلي كأن صدورها
فجزرتها لما أذيت بسجرتها
فاقنى حياءك ان ريك هم
فاستعجمت و تتابعت عبراتها

"Deveme baktığında göğsünün, çobanların elindeki yanık kaval gibi (inediğini) görürsün. (Vatanına) özlem duyup dertlendikçe hasretini dindirmeye ve (özleminden) vaz geçirmeye çalıştım. Senin hislerin benimkileri aştı. Halbuki sahibinin üzüntüsü kıymetli şeyler için; sen ise değersiz şeyler peşindesin. (Devem) sustu ve göz yaşı dökmeye devam etti. Oysa âlicenap kişi hata yapınca (hatasını) anlar."

Arap, arkadaş ve yoldaş edildiği devesini insan yerine koyarak bazen duygularını ona açmış; buna karşılık deve de acı çektikçe kendisine şikayette bulunmuş, gurbet acısını ve vatanına duyduğu özlemi dile getirmiştir. Sahibine münacatta bulunup onunla dertleşmiştir.

Cahiliye şiiri, Arapla devesi arasındaki duygusal ilişkiyi en güzel şekilde tasvir ederek onu ebedileştirecek bir dereceye yükseltmiştir.